

Η ΑΟΡΙΣΤΙΑ ΤΩΝ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΩΝ ΔΙΚΟΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΑΙΤΗΣΗΣ ΑΚΥΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΗΣ ΟΥΣΙΑΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη νομολογία, το φαινόμενο της απόρριψης λόγων ακύρωσης ως απαράδεκτων εξαιτίας της αοριστίας τους δεν είναι σπάνιο. Ωστόσο, μέχρι σήμερα δεν έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τη θεωρία. Με το παρόν άρθρο επιδιώκεται η διερεύνηση της επίμαχης έννοιας στο πλαίσιο της διάκρισης των λόγων ακύρωσης σε νομικούς και πραγματικούς.

Βασίλης Π. Τσιγαρίδας
Δικηγόρος,
Διδάκτωρ Διοικητικού
Δικαίου ΑΠΘ

ABSTRACT

The phenomenon of rejecting grounds for annulment as inadmissible on account of their imprecise nature is not uncommon in the jurisprudence. However, it has not been extensively addressed in administrative procedure theory. This article seeks to explore the concept in the context of the distinction between legal and factual grounds for annulment.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αοριστία του εισαγωγικού δικογράφου και γενικά των ισχυρισμών των διαδίκων συγκαταλέγεται στα αγαπημένα θέματα της πολιτικής δικονομίας. Ομολογουμένως, βρίσκεται στον πυρήνα ενός ζωηρού επιστημονικού διαλόγου εδώ και δεκαετίες, τόσο για δογματικούς¹ όσο και για πρακτικούς² λόγους. Αντίθετα, η επιστήμη της διοικητικής δικονομίας δεν έχει να επιδείξει αντίστοιχη ενασχόληση με το ζήτημα, ιδίως στο πεδίο των διαπλα-

¹ Όπως είναι ο προσδιορισμός του αντικειμένου της δίκης ενόψει των επικαλούμενων από τον διάδικο πραγματικών περιστατικών.

² Καταπώς φαίνεται, η αοριστία αποτελεί έναν διαδεδομένο λόγο απόρριψης ενδίκων βοηθημάτων στην πολιτική δίκη.

στικών ενδίκων βοηθημάτων, που αποτελούν και την κύρια ύλη του αντικειμένου. Έτσι, στο επίπεδο των εγχειριδίων οι σχετικές αναφορές είναι εξαιρετικά περιορισμένες³, αν όχι περιστασιακές, ενώ απουσιάζουν οι σχετικές μονογραφίες ή μελέτες⁴.

Η εν λόγω έλλειψη μπορεί να αποδοθεί σε ποικίλους παράγοντες, όπως, για παράδειγμα, στη διάχυτη αίσθηση περί της ισχύος της εξεταστικής αρχής⁵ στη διοικητική δικαιοδοσία⁶, που με τη σειρά της θα μπορούσε να έχει ως συνέπεια την εξαφάνιση του φαινομένου της αοριστίας από το δικονομικό αντικείμενο της διοικητικής δίκης. Παρότι, όμως, αρκετά κρίσιμα ζητήματα εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται από την παραδοσιακή οπτική γωνία της έκτασης του ελέγχου της διοικητικής πράξης από τον διοικητικό δικαστή και όχι υπό το πρίσμα της κατανομής βαρών μεταξύ των παραγόντων της δίκης⁷, δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η άποψη για τον αντικειμενικό προσανατολισμό της διοικητικής δίκης έχει δώσει τη θέση της⁸ στις λεγόμενες «μικτές» θεωρίες⁹. Υπό αυτήν την έννοια, η απαίτηση για εκπλήρωση του βάρους επίκλησης λόγων ακύρωσης/προσφυγής (και δη ορισμένων) από τον αιτούντα δικαστική προστασία δεν είναι ασύμβατη με το ήπιο ανακριτικό σύστημα που, τελικώς, υιοθετείται στη σύγχρονη διοικητική δικαιοσύνη¹⁰, αλλά ούτε και άγνωστη στα δικονομικά νομοθετήματα που διέπουν την απονομή της.

Περαιτέρω, η επικέντρωση της βιβλιογραφίας στο ουσιαστικό περιεχόμενο των λόγων ακύρωσης/προσφυγής¹¹ αντί της δικονομικής τους λειτουργίας δεν συνεπάγεται την αποσιώπηση της δεύτερης· είναι χαρακτηριστικό ότι διαχρονικά τονίζεται η διττή τους διάσταση¹². Παράλληλα, η διαφορετική δομή του εισαγωγικού δικογράφου της διαπλαστικής διοικητικής δίκης, που αναλύεται σε λόγους ακύρωσης ή προσφυγής, εν σχέσει με αυτήν της κλασικής καταψηφιστικής

³ Βλ., ενδεικτικά, Α. Γέροντα, *Επιτομή Διοικητικού Δικονομικού Δικαίου*, Σάκκουλας, 2014, σελ. 207· Π. Λαζαράτο, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 428-429· Ν. Χατζητζανή, *Ερμηνεία κατ' άρθρον Κώδικος Διοικητικής Δικονομίας*, Σάκκουλας, 2002, σελ. 477-478.

⁴ Βλ., πάντως, Κ. Σαμαρτζή, *Αοριστία λόγων προσφυγής*, *Διδικ* 2020, σελ. 771 επ. με αφορμή τον σχολιασμό της ΔΕ-ΦΑΘ 208/2020. Βλ., επίσης, Β. Τσιγαρίδα, *Η αρχή iura novit curia στη διοικητική δίκη*, Σάκκουλας, 2021, σελ. 273 επ.

⁵ Βλ. Κ. Γώγο, *Η προαπόδειξη στη διοικητική δικονομία*, ΕλλΔνη, 2001, σελ. 597.

⁶ Η οποία, βέβαια, επιβεβαιώνεται τόσο από την ιστορική διαδρομή της διοικητικής δικαιοσύνης όσο και από αρκετές επιμέρους ρυθμίσεις των δικονομικών νομοθετημάτων, όπως, για παράδειγμα τα άρθρ. 22.1 και 33.1 π.δ. 18/1989 και το άρθρ. 33 ΚΔΔ/μίας.

⁷ Σε αρκετά από τα ευρέως χρησιμοποιούμενα εγχειρίδια δεν εντοπίζεται κεφάλαιο σχετικά με τους λόγους της προσφυγής· είθισται η σχετική ενότητα να αναφέρεται στην «έκταση ελέγχου του δικαστηρίου της ουσίας». Βλ. έτσι στο κλασικό έργο του Ε. Σπηλιωτόπουλου, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, τ. 2, 14η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 259 επ. Ίδια η προσέγγιση του Π. Λαζαράτου, ό.π., σελ. 437 επ. Ο Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, 2014, σελ. 552 επ. αναφέρεται στο «Βάσιμο της προσφυγής».

⁸ Με σποραδικές, βέβαια, εξαιρέσεις. Βλ. την πλειοψηφία της ΣτΕ Ολ 684/2019, σύμφωνα με την οποία «η ακυρωτική δίκη αφορά την αντικειμενική νομιμότητα μιας διοικητικής πράξης» καθώς και την κριτική της Ε. Πρεβεδούρου, *Εμμονή στην αντικειμενική νομιμότητα versus υποκειμενικοποίηση της ακυρωτικής δίκης: «αρχαϊκή» αιτιολόγηση μιας ορθολογικής κρίσης* (ΣτΕ Ολ 682/2019), *ΘΠΔΔ* 2019, σελ. 1030 επ.

⁹ Βλ. Θεμελιωδώς, Β. Σκουρή, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, τ. Ι, Σάκκουλας, 1996, σελ. 31 επ.

¹⁰ Βλ. Β. Τσιγαρίδα, ό.π., σελ. 275-279.

¹¹ Το οποίο αποτελεί ύλη του ουσιαστικού δικαίου, μιας και συνδέεται με τις προϋποθέσεις ακύρωσης της διοικητικής πράξης. Βλ. αναλυτικά για τη διάκριση Κ. Γώγο, *Διαδικαστικά σφάλματα και ακύρωση των διοικητικών πράξεων*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 293-296.

¹² Όπως σημειώνει ο Π. Λαζαράτος, ό.π., σελ. 557, «το ζήτημα των λόγων ακυρώσεως είναι ζήτημα τόσο του ουσιαστικού όσο και του δικονομικού δικαίου». Βλ., επίσης, τη γλαφυρά διατυπωμένη διάκριση του Μ. Στασινόπουλου, *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, Δ' έκδ., 1964, σελ. 209, σύμφωνα με τον οποίο: «Οι λόγοι τους οποίους δύναται προτείνει ο ασκών αίτηση ακυρώσεως και οι οποίοι δύνανται να επισύρουν την υπό του Συμβουλίου της Επικρατείας ακύρωσιν μιάς διοικητικής πράξεως είναι οι εξής: [...]».

ή αναγνωριστικής αγωγής της πολιτικής δίκης, που αναλύεται σε ιστορική και νομική βάση¹³, δεν προϋποθέτει ούτε συνεπάγεται ένα δικονομικό σύστημα που αγνοεί την αοριστία.

Είναι αξιοσημείωτο ότι το παρατηρούμενο βιβλιογραφικό κενό μοιάζει αναντίστοιχο με την καθημερινότητα της διοικητικής δικονομίας. Πράγματι, στη δικαστηριακή πρακτική η απόρριψη λόγων ακύρωσης ή προσφυγής ως αόριστων είναι συχνότερη απ' ό,τι θα ανέμενε κανείς και σίγουρα αρκετά διαδεδομένη για να απασχολήσει περισσότερο τη θεωρία. Εξάλλου, η αοριστία θα μπορούσε να αποτελέσει το έναυσμα για την εμφάνιση σε ακανθώδη προβλήματα, όπως ο χαρακτήρας και το αντικείμενο της διοικητικής δίκης. Εξ αυτών, το δεύτερο, που αποτελεί μία από τις σπουδαιότερες δικονομικές προβληματικές, δεν έχει τύχει ειδικής, αυτοτελούς επεξεργασίας για τις ανάγκες της ελληνικής έννομης τάξης¹⁴.

Το παρόν άρθρο δεν φιλοδοξεί, φυσικά, να καλύψει την όποια έλλειψη. Εκκινώντας από τη νομολογιακή και θεωρητική μεταχείριση των δύο βασικών ενδίκων βοηθημάτων της διοικητικής δίκης –της αίτησης ακύρωσης και της προσφυγής ουσίας¹⁵, και δη των λόγων τους– αποσκοπεί στην επισήμανση κάποιων κρίσιμων ζητημάτων που ανακύπτουν κατά την εμπειρική εφαρμογή σύνθετων δικονομικών εννοιών. Θα περιοριστεί, δε, στην κύρια δικαστική προστασία που παρέχεται όταν προσβάλλεται ρητή διοικητική πράξη¹⁶ και στους ισχυρισμούς του αιτούντος/προσφεύγοντος, που στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων θα είναι ιδιώτης. Το θέμα του ορισμένου των ισχυρισμών του καθ' ου δεν είναι βέβαια άγνωστο στην πράξη. Ανακύπτει με διάφορες αφορμές, ιδίως στη δίκη της αγωγής. Ωστόσο, δεν θα ασχοληθούμε με το συγκεκριμένο ένδικο βοήθημα, όπου πολλές λύσεις αντλούνται από την πολιτική δικονομία¹⁷. Κατά τα λοιπά, η αοριστία των ισχυρισμών της διοίκησης συνδέεται, ως επί το πλείστον, με την αιτιολογία της προσβαλλόμενης πράξης¹⁸, που είναι πρόβλημα του ουσιαστικού δικαίου δεδομένου ότι τούτη δεν μπορεί να μεταβληθεί με το δικόγραφο των απόψεων ενόψει της συζήτησης της υπόθεσης¹⁹.

II. ΤΟ ΟΡΙΣΜΕΝΟ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΑΚΥΡΩΣΗΣ/ΠΡΟΣΦΥΓΗΣ

1. Η δομή και το παραδεκτό του λόγου ακύρωσης/προσφυγής

Είναι κοινός τόπος ότι ο λόγος ακύρωσης/προσφυγής²⁰ αποτελεί τον «πυρήνα» του εισαγωγι-

¹³ Βλ. αναλυτικότερα αμέσως παρακάτω, υπό II.

¹⁴ Σε αντίθεση, φυσικά, με την εικόνα που παρουσιάζει η πολιτική δικονομία.

¹⁵ Τούτη η επιλογή οφείλεται στη σπουδαιότητά τους για τη δικαστική προστασία και ανταποκρίνεται στα, αναγκαστικά, στενά όρια του κειμένου. Πάντως, τα πράγματα δεν διαφοροποιούνται ιδιαίτερα στα υπόλοιπα ένδικα βοηθήματα της διοικητικής δίκης (π.χ. ανακοπή, εκλογική ένσταση) ή στο δίκαιο της έφεσης (βλ. χαρακτηριστικά, ΣτΕ 816/2021). Στην αναίρεση και την ακυρωτική έφεση, ωστόσο, τίθενται εντελώς διακριτά ζητήματα ενόψει των σχετικών ρυθμίσεων του π.δ. 18/1989.

¹⁶ Η δίκη κατά της παράλειψης παρουσιάζει ορισμένες ιδιομορφίες, που έχουν ήδη εξερευνηθεί σε μεγάλο βαθμό. Βλ. Θεμελιωδώς, Κ. Γώγο, *Η δικαστική προσβολή παραλείψεων της διοίκησης*, Σάκκουλας, 2005 και Χ. Μουκίου, *Η «σιωπή» της διοίκησης*, Σάκκουλας, 2003.

¹⁷ Βλ. χαρακτηριστικά την ανάλυση του Δ. Ράικου, *Το εισαγωγικό δικόγραφο της αγωγής κατά τον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 34 επ.

¹⁸ Και εξετάζεται, φυσικά, μόνον στις ακυρωτικές διαφορές, αφού στις διαφορές ουσίας ο έλεγχος της πληρότητας της αιτιολογίας είναι αλυσιτελής. Βλ. εντελώς ενδεικτικά, ΣτΕ 945/2004.

¹⁹ ΣτΕ 618/2018· ΣτΕ 1535/2017· ΣτΕ 2039/2013· ΣτΕ 3423/2008 κ.ο.κ.

²⁰ Σε γενικές γραμμές, η, ίσως μοναδική, κρίσιμη διαφορά μεταξύ του λόγου ακύρωσης και του λόγου προσφυγής έχει να κάνει με το επιτρεπτό τους περιεχόμενο ενόψει της έκτασης του δικαστικού ελέγχου που θα διενεργηθεί: Ο μιν λόγος της προσφυγής προβάλλεται στο πλαίσιο ενός πλήρους, ουσιαστικού ελέγχου, ο δε λόγος ακύρωσης εξετάζεται από έναν ακυρωτικό δικαστή, ο οποίος δεν δύναται, καταρχήν, να επανακατασκευάσει την ελάχιστη πρόταση του διοικητικού νομικού συλλογισμού.

κού δικογράφου της διοικητικής δίκης. Με άλλη διατύπωση είναι το βασικό μέσο εισφοράς ισχυρισμών του διαδίκου ενώπιον του δικαστή. Στην ιδεατή του μορφή δεν είναι παρά ένας νομικός συλλογισμός που αναλύεται σε νομική και πραγματική βάση (ή αιτία)²¹. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα σύνθεμα πραγματικών και νομικών δεδομένων, που (οφείλουν να) συνδέονται άρρηκτα με το αίτημα του ένδικου βοηθήματος, το οποίο μπορεί να είναι είτε η (ολική ή μερική) ακύρωση της πράξης (στις ακυρωτικές διαφορές και στις διαφορές ουσίας) ή η τροποποίηση της πράξης (στις διαφορές ουσίας).

Όπως υπονοήθηκε ήδη²², τη δικονομία ενδιαφέρει πρωτίστως ο τρόπος και ο χρόνος προβολής των λόγων. Τα ζητήματα που ανακύπτουν είναι πολυάριθμα, αφού η κατάφαση του παραδεκτού του ένδικου βοηθήματος δεν σημαίνει αυτόματα το παραδεκτό του επιμέρους λόγου. Κάποιες προϋποθέσεις παραδεκτού –όπως το αν στρέφεται κατά της προσβαλλομένης²³, το έννομο συμφέρον για την προβολή του, η λυσιτελεία του, η τήρηση της κατάλληλης διοικητικής προδικασίας εκ μέρους του αιτούντος²⁴, η τήρηση ειδικών δικονομικών διατάξεων²⁵ και ο σεβασμός των ορίων του δικαστικού ελέγχου²⁶– εξετάζονται εκ νέου και ειδικώς προ του ελέγχου της βασιμότητας του εκάστοτε λόγου.

Η σημασία των λόγων ακύρωσης/προσφυγής για τα αντίστοιχα ένδικα βοηθήματα δεν απορρέει μόνον από τη δομή του εισαγωγικού δικογράφου. Επιρρωνύεται από το γεγονός ότι για το παραδεκτό του τελευταίου απαιτείται η προβολή ενός τουλάχιστον λόγου²⁷, ως συνάγεται από το άρθρ. 17.2 π.δ. 18/1989 και το άρθρ. 68.1.α.iii ΚΔΔ/μίας²⁸. Μάλιστα, η μη τήρηση της συγκεκριμένης προϋπόθεσης δεν μπορεί να θεραπευτεί με δικόγραφο προσθέτων λόγων ή υπόμνημα. Εξυπακούεται ότι δεν αρκεί η προβολή ενός οποιουδήποτε λόγου· τούτος θα πρέπει να είναι και παραδεκτός. Κατά συνέπεια, αν το εισαγωγικό δικόγραφο περιλαμβάνει έναν μόνον απαράδεκτο λόγο ακύρωσης, θα απορριφθεί ως απαράδεκτο, ανεξαρτήτως του μεταγενέστερου δικονομικού χειρισμού του διαδίκου.

Μεταξύ, τώρα, των προϋποθέσεων παραδεκτού του λόγου ακύρωσης/προσφυγής περιλαμβάνεται και το ορισμένο του. Στις ακυρωτικές διαφορές, τούτο προκύπτει από το άρθρ. 17.2 π.δ. 18/1989, το οποίο διαχρονικά απαιτούσε ο αιτών να αναφέρει στο δικόγραφο τους «συγκεκριμένους» λόγους στους οποίους στηρίζει το ένδικο μέσο. Στις διαφορές ουσίας, οι –σαφώς λιγότερο ελλειπτικές έναντι του π.δ. 18/1989– ρυθμίσεις του ΚΔΔ/μίας απαιτούν την προβολή ορισμένων

²¹ Όπως επιβεβαιώνει και η νομολογία: Κατά την ερμηνεία της έννοιας «κοινός λόγος ακύρωσης», που αποτελεί προϋπόθεση της ομοδικίας στην ακυρωτική δίκη, η νομολογία αναφέρεται παραδοσιακά σε λόγο που στηρίζεται στην ίδια πραγματική και νομική βάση ή αιτία. Βλ., ενδεικτικά, ΣτΕ 2785/2014· 878/2012· 2274/2011· 2228/2007· 2131/2002· 3295/1994 κ.ο.κ. Ο απολύτως ακριβόλογος νομολογιακός ορισμός τυποποιήθηκε πια στον νόμο. Βλ. άρθρ. 45.6 π.δ. 18/1989 μετά την τροποποίησή του με το άρθρ. 56 ν. 4689/2020.

²² Βλ. ανωτέρω, υπό Α.1.

²³ ΣτΕ (7μ) 3266/2008, ΣτΕ 2131/2018.

²⁴ Βλ. χαρακτηριστικά, άρθρ. 372 ν. 4412/2016, κατά το οποίο «Η αίτηση αναστολής και ακύρωσης περιλαμβάνει μόνο αιτιάσεις που είχαν προταθεί με την προδικαστική προσφυγή [...]». Ειδικά, για το απαράδεκτο του λόγου ακύρωσης που στρέφεται παρεμπιπτόντως κατά όρου Διακήρυξης δημοσίου διαγωνισμού χωρίς την προηγούμενη ευθεία αμφισβήτησή του, βλ. εντελώς ενδεικτικά, ΟλΣτΕ 1667/2011· ΣτΕ 3669/2015.

²⁵ Παραδείγματος χάριν, ο προφορικός λόγος ακύρωσης προβάλλεται κατά παράβαση του άρθρ. 17.2 π.δ. 18/1989 και απορρίπτεται ως απαράδεκτος (ΣτΕ 186/2007).

²⁶ Ο λόγος που στρέφεται κατά των τεχνικών κρίσεων ή της διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης είναι απορριπτέος τόσο στις ακυρωτικές διαφορές όσο και στις διαφορές ουσίας (με ελάχιστες εξαιρέσεις).

²⁷ Βλ. ήδη, Θ. Δ. Τσάτσο, *Η αίτησις ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Σάκκουλας, 1971, σελ. 352-353. Βλ., επίσης, Π. Δαγτόγλου, ό.π., σελ. 298· Ε. Σπηλιωτόπουλο, ό.π., σελ. 260.

²⁸ Εντελώς ενδεικτικά, βλ. ΟλΣτΕ 2639/2009 και, γενικά, πάγια νομολογία.

λόγων, ως συνάγεται από τη συνδυαστική ερμηνεία των άρθ. 45.1, 46 και 68. Το πρώτο προβλέπει τα υποχρεωτικά στοιχεία του εισαγωγικού δικογράφου, το δεύτερο προβλέπει τη συνέπεια της έλλειψής τους και το τρίτο απαιτεί τη, με ακρίβεια, μνεία των λόγων που θεμελιώνουν το αίτημα ως υποχρεωτικό στοιχείο.

Το αυτονόητο ερώτημα είναι, φυσικά, πότε θεωρείται ορισμένος ένας λόγος ακύρωσης ή προφυγής ή, αντίστροφα, πότε πάσχει από αοριστία.

2. Το περιεχόμενο των κρίσιμων εννοιών

A. Στην Πολιτική Δικονομία

Στην πολιτική δικονομία γίνεται λόγος για αόριστη αγωγή, όταν ο ενάγων παραλείπει να επικαλεστεί τα νομικώς κρίσιμα πραγματικά περιστατικά (νομική αοριστία) ή όταν παραλείπει να τα εξειδικεύσει επαρκώς (πραγματική αοριστία)²⁹. Η αοριστία συνδέεται, δηλαδή, άρρηκτα με την ιστορική βάση της αγωγής· αναφέρεται στην ελάχιστονα πρόταση του νομικού συλλογισμού του εισαγωγικού δικογράφου και δη στο οντολογικό της σκέλος³⁰. Από την άλλη, μία αγωγή είναι ορισμένη όταν τηρεί το άρθ. 216 ΚΠολΔ, το οποίο, κατά τη μάλλον κρατούσα άποψη, καθιερώνει, ως προς τον κύκλο των πραγματικών περιστατικών που οφείλει να εισφέρει ο ενάγων, τη θεωρία του συγκεκριμένου προσδιορισμού (Substanzierungstheorie) υπό την εξελιγμένη εκδοχή της λειτουργίας του κανόνα δικαίου (Tatbestandlehre)³¹.

Το βάρος για τον εντοπισμό της νομικής βάσης της αγωγής φέρει ο δικαστής δυνάμει της εγγυητικής³² αρχής *iura novit curia*. Εξού και ως προς το νομικό υλικό της δίκης ισχύει το ανακριτικό σύστημα³³ ή, κατά παρεμφερή διατύπωση, τούτο δεν υπάγεται στην αρχή της διάθεσης³⁴. Σημαντική εξαίρεση αποτελεί το δίκαιο της αναίρεσης, όπου η νομολογία κάνει δεκτό ότι η μη ενάριθμη επίκληση του παραβιαζόμενου κανόνα δικαίου έχει ως συνέπεια την αοριστία του εισαγωγικού δικογράφου ή του αντίστοιχου λόγου αναίρεσης³⁵.

²⁹ Για τους ορισμούς, βλ., μεταξύ άλλων, Κ. Μακρίδου, *Η αόριστη αγωγή και οι δυνατότητες θεραπείας της*, Σάκκουλας, 2006, σελ. 122-123.

³⁰ Για τα δύο σκέλη της ελάχιστονας πρότασης του νομικού συλλογισμού, βλ. Ε. Ποδηματά, *Δεδικασμένο, Αντικειμενικά όρια ιδίως επί ενστάσεων*, τ. Ι, Σάκκουλας, 1995, σελ. 36.

³¹ Βλ. σχετικά, μεταξύ πολλών, Α. Άνθιμο, *Η μεταβολή της βάσης της αγωγής στην πολιτική δίκη*, Σάκκουλας, 2012, σελ. 98-106.

³² Για την τελολογία της αρχής, βλ. Β. Τσιγαρίδα, ό.π., σελ. 147 επ.· Β. Centner, *iura novit curia in internationalem Schiedsverfahren*, Mohr Siebeck, 2019, σελ. 116· Ι. Meier, *iura novit curia. Die Verwirklichung dieses Grundsatzes im Schweizerischen Zivilprozessrecht*, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1975, σελ. 3-4.

³³ Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, τ. Ι, Σάκκουλας, 2003, σελ. 482-483.

³⁴ Βλ. ενδεικτικά, Χ. Απαλαγάκη, *Το δικαίωμα ακρόασης των διαδίκων στην πολιτική δίκη*, Σάκκουλας, 1989, σελ. 127-128· W. Wiegand, *iura novit curia vs. ne ultra petita-Die Anfechtbarkeit von Schiedsgerichtsurteilen im Lichte der jüngsten Rechtsprechung des Bundesgerichts*, σε: M. Jamettie Greiner/B. Berger/A. Güngerich (επιμ.), *FS F. Kellerhals*, Stämpfli Verlag AG, 2005, σελ. 143-144· ΓεΔΕΕ Τ-586/14, *Xinyi PV Products (Anhui)*, ΕΥ:Τ:2015:960, σκ. 34.

³⁵ Βλ. ΟΛΑΠ 20/2005, ΑΠ 1046/2017, ΑΠ 1390/2014, ΑΠ 601/2011, ΑΠ 1194/2010 και, γενικά, πάγια νομολογία. Η συγκεκριμένη νομολογιακή κατασκευή αντιμετωπίζεται με κριτική διάθεση από τη θεωρία. Βλ. σχετικά, Κ. Καλαβρό, *Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, Ερμηνεία κατ' άρθρο*, Σάκκουλας, 2017, σελ. 171-172· Σ. Ματθία, *Δικαίωμα σε ουσιαστική εξέταση της διαφοράς*, ΕλλΔνη 2007, σελ. 1289 επ.· Ν. Νίκα, *Πολιτική Δικονομία*, τ. ΙΙΙ, Σάκκουλας, 2007, σελ. 443· Σ. Πανατζόπουλο, *Ένδικα μέσα και ανακοπές*, Σάκκουλας, 2020, σελ. 214· Λ. Σινανιώτη, *Η αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας*, Σάκκουλας, 2006, σελ. 87-88.

Β. Στη Διοικητική Δικονομία

Οι ανωτέρω διακρίσεις ή εξειδικεύσεις δεν συνηθίζονται στο πλαίσιο της διοικητικής δικονομίας³⁶. Στο επίπεδο της θεωρίας, λοιπόν, γίνεται δεκτό ότι ένας λόγος προσφυγής είναι αόριστος «όταν δεν περιέχει καμία συγκεκριμένη αιτίαση κατά της προσβαλλόμενης πράξης»³⁷. Κατ' άλλη διατύπωση, ο λόγος της προσφυγής πρέπει να είναι διατυπωμένος «κατά τρόπο σαφή και συγκεκριμένο και όχι αόριστο»³⁸. Δεν πρέπει, δηλαδή, να είναι «γενικός ή αφηρημένος ή αόριστος ή αντιφατικός»³⁹. Στο ίδιο πνεύμα, ο λόγος ακύρωσης είναι ορισμένος όταν δι' αυτού προβάλλονται τα πραγματικά περιστατικά και η αποδιδόμενη –στη διοικητική πράξη– πλημμέλεια⁴⁰, ισχύοντος, κατά τα λοιπά, του κανόνα *iura novit curia*⁴¹.

Οι επίμαχες έννοιες δεν φωτίζονται ιδιαίτερα –τουλάχιστον σε επίπεδο ορισμού– ούτε από τη νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων. Ο διοικητικός δικαστής τις επικαλείται χωρίς να αναλύει το σκεπτικό του σε κάποια μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού. Από τη σχετική έρευνα συνάγεται, πάντως, ότι ορισμένος είναι ο λόγος ακύρωσης/προσφυγής που πλήττει ειδικώς την αιτιολογία της προσβαλλόμενης πράξης. Από την άλλη πλευρά, αόριστος –και άρα απορριπτέος ως απαράδεκτος– είναι ο λόγος που αρκείται στην αναφορά ότι η διοικητική πράξη είναι «εσφαλμένη», «παράνομη», «αναιτιολόγητη», «πλημμελής κατά την εφαρμογή του νόμου» ή «μη νόμιμη»⁴² (ή άλλες συναφείς).

Γ. Μία πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση

Από την αντιπαραβολή των δύο κλάδων, η δυσκολία οριοθέτησης της αοριστίας και του ορισμένου στη διοικητική δικονομία –όπου οι ορισμοί που αξιοποιούνται τείνουν, ενίοτε, στην ταυτολογία– είναι προφανής.

Ωστόσο, με δεδομένο ότι η αρχή *iura novit curia* εφαρμόζεται και σε αυτήν τη δικαιοδοσία⁴³ και ταυτόχρονα αν ληφθεί υπόψη ότι η δικονομική έννομη τάξη είναι ενιαία, καταρχήν δύσκολα μπορούν να διατυπωθούν αντιρρήσεις ως προς τη σύνδεση του ορισμένου και της αοριστίας με την ελάχιστονα πρόταση του προβαλλόμενου νομικού συλλογισμού. Με άλλη διατύπωση, ο αιτών/προσφεύγων οφείλει να επικαλεστεί, στον κατάλληλο χρόνο και με τον κατάλληλο τρόπο, τα νομικώς κρίσιμα πραγματικά περιστατικά⁴⁴, δηλαδή αυτά που υπάγονται στο πραγματικό του κρίσιμου κα-

³⁶ Η σχετική έλλειψη δεν φαίνεται να οφείλεται στο διαφορετικό λεκτικό του άρθ. 216 ΚΠολΔ από αυτό που αξιοποιείται στις αντίστοιχες διατάξεις του π.δ. 18/1989 και του ΚΔΔ/μίας ενόψει της δομής του λόγου ακύρωσης/προσφυγής. Περισσότερο συνδέεται με τους παράγοντες που επισημάνθηκαν ήδη στην εισαγωγή του κειμένου (υπό Ι).

³⁷ Α. Γέροντας, ό.π., σελ. 204.

³⁸ Π. Λαζαράτος, ό.π., σελ. 428-429.

³⁹ Ν. Χατζητζανής, ό.π., σελ. 487-488.

⁴⁰ Χ. Χρυσανθάκης, *Εισηγήσεις Διοικητικού Δικονομικού Δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 132.

⁴¹ Π. Λαζαράτος, ό.π., σελ. 428-429· Χ. Χρυσανθάκης, ό.π., σελ. 132.

⁴² ΣτΕ 1330/2013· ΣτΕ 324/2011· ΣτΕ 2056/2009· ΣτΕ 1871/2003· ΣτΕ 2130/2002· ΣτΕ 3125/2001· ΔΕφΑΘ 208/2014· ΔΕφΑΘ 2537/2013· ΔΕφΑΘ 523/2008.

⁴³ Κάτι που δεν έχει αμφισβητηθεί στα σοβαρά έως σήμερα. Βλ. ενδεικτικά, Α. Αρχοντάκη, *Η προβολή ισχυρισμών στην διοικητικές διαφορές ουσίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 14· Α. Γέροντας, ό.π., σελ. 33· Π. Δαγτόγλου, ό.π., σελ. 240· Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, *Το δεδικασμένο των αποφάσεων των Διοικητικών Δικαστηρίων*, Σάκκουλας, 2002, σελ. 124-125· Χ. Μουκίου, *Περί της ταχύτητας στην απονομή της δικαιοσύνης. Η «ταχεία» δίκη ως «δίκαιη» δίκη υπό το φως της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ΕφΔΔ 2011, σελ. 727-728· Α. Σκιαδά, *Ο αυτεπάγγελτος έλεγχος της τυπικής νομιμότητας των διοικητικών πράξεων*, ΘΠΔΔ 2015, σελ. 622· Μ. Στασινόπουλο, *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, 1964, σελ. 300-301· Θ. Δ. Τσάτσο, ό.π., σελ. 350.

⁴⁴ Για την έννοια, βλ. Α. Κ. Γεωργιάδη, *Νομολογιακές θέσεις στην κατανομή του βάρους απόδειξης*, σε: Α. Κ. Γεωργιάδη, *Μελέτες Αστικού Δικαίου και Πολιτικής Δικονομίας*, τ. ΙΙ, Σάκκουλας, 1991, σελ. 208-209· Γ. Μητσόπουλο, Η

νόνα του ουσιαστικού δικαίου και αρκούν⁴⁵ για να τον καλέσουν σε εφαρμογή για την επίλυση της διαφοράς. Ακόμη και αν προκύπτουν από τον φάκελο της υπόθεσης, ο δικαστής δεν επιτρέπεται να τα αντλήσει χωρίς να τίθεται ζήτημα παραβίασης του δικαιώματος δικαστικής προστασίας⁴⁶, παρά μόνον αν στοιχειοθετούν κάποιον αυτεπαγγέλτως εξεταζόμενο λόγο ακύρωσης/προσφυγής⁴⁷.

Το συμπέρασμα αυτό δεν έρχεται σε αντίθεση με τη νομολογία, η οποία αναδεικνύει τόσο τη σχέση της αοριστίας με τους πραγματικούς ισχυρισμούς, στο πλαίσιο της ενασχόλησής της με διάφορους δικονομικούς θεσμούς⁴⁸, όσο και τη σημασία της πραγματικής βάσης (=ελάσσονας πρότασης) για τη θεμελίωση του λόγου ακύρωσης⁴⁹. Δεν είναι τυχαίο ότι, κατά την έρευνα του παραδεκτού του υπομνήματος, αξιοποιείται συχνά ο όρος «αυτοτελής λόγος ακύρωσης», ο οποίος σημαίνει τους νέους πραγματικούς ισχυρισμούς που επικαλείται, σε αυτό το ύστερο σημείο της δίκης, απαραδέκτως ο αιτών. Με άλλες λέξεις, η έρευνα του, προβαλλόμενου με το υπόμνημα, λόγου ακύρωσης εμποδίζεται, διότι προϋποθέτει νέα έρευνα του πραγματικού. Ταυτόχρονα, αυτό σημαίνει ότι ο λόγος ακύρωσης θεωρείται αυτοτελής, ακριβώς επειδή στηρίζεται σε μία νέα, προτεινόμενη πραγματική βάση⁵⁰.

3. Το ορισμένο του λόγου ακύρωσης/προσφυγής αναλόγως του σφάλματος που προσάπτει στην προσβαλλόμενη πράξη

A. Νομικοί και πραγματικοί λόγοι ακύρωσης/προσφυγής

Η εφαρμοσιμότητα της διαπίστωσης του προηγούμενου υποκεφαλαίου θα πρέπει, αναγκαστικά, να διερευνηθεί στις κατ' ιδίαν περιπτώσεις των λόγων ακύρωσης/προσφυγής.

Για τη διευκόλυνση της έρευνας αλλά και από μεθοδολογική άποψη, τούτοι μπορεί να διακριθούν γενικά σε νομικούς και πραγματικούς⁵¹ αναλόγως της φύσης του σφάλματος που προσάπτουν στην προσβαλλόμενη πράξη. Έτσι, με έναν νομικό λόγο ακύρωσης/προσφυγής, ο αιτών ισχυρίζεται ότι η διοίκηση έσφαλε κατά την ερμηνεία ή/και την εφαρμογή του νόμου, δηλαδή κατά τον σχηματισμό της μείζονας πρότασης ή/και της υπαγωγής, ενώ με έναν πραγματικό ότι το λάθος εντοπίζεται στην κατάσταση του οντολογικού σκέλους της ελάσσονας πρότασης της διοικητικής πράξης.

Για τις ανάγκες του ακυρωτικού δικαστικού ελέγχου, στους πραγματικούς λόγους ακύρωσης μπορεί να ενταχθεί η πλάνη περί τα πράγματα, η οποία εκκινεί από το πραγματικό σφάλμα της

αναγνωριστική αγωγή κατά το ελληνικόν δικονομικόν δίκαιον, Σάκκουλας, 1947 (ανατύπωση: 1989), σελ. 22.

⁴⁵ Πρβλ. ΣτΕ 792/2021 που αφορά σε εκλογική ένσταση. Το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο έκρινε, απολύτως πειστικά, ότι η παράλειψη της μνείας του διαδικαστικού σημείου στο οποίο εμφιλοχώρησε το σφάλμα κατά την καταμέτρηση δεν καθιστά τον προβαλλόμενο λόγο αόριστο, διότι εξ αυτής δεν επηρεάζεται η εκτίμηση περί του κύρους των ψηφοδελτίων, που ήταν και το περιεχόμενο του λόγου της ένστασης.

⁴⁶ ΔΕφΑθ 722/2009.

⁴⁷ Για τη σύνδεση της αυτεπαγγέλτης έρευνας του δικαστή (στο ουσιαστικό αντικείμενο της δίκης) με το πραγματικό υλικό της δίκης, βλ. ιδίως Ε. Ασημακοπούλου, *Η σύγχρονη φυσιογνωμία της συζητητικής αρχής*, Σάκκουλας, 2017, σελ. 72.

⁴⁸ Όπως, για παράδειγμα, κατά την εξέταση των θεμελιωτικών του εννόμου συμφέροντος ισχυρισμών (ΣτΕ 1096/2018· ΣτΕ 463/2017· ΣτΕ 3025/2013), τη συνέχιση της δίκης παρά την έκλειψη του αντικειμένου της (ΟλΣτΕ 665/2021· ΟλΣτΕ 1231/2017· ΟλΣτΕ 2216/1993· ΣτΕ 1032/2021· ΣτΕ 2782/2017) και τον περιορισμό του ακυρωτικού αποτελέσματος (ΟλΣτΕ 1738/2017).

⁴⁹ Βλ. χαρακτηριστικά, ΣτΕ (7μ) 1820/2019.

⁵⁰ Βλ. σχετικά, ΣτΕ (7μ) 2190/2001· ΣτΕ 1478/2019· ΣτΕ 2481/2014· ΣτΕ 2276/2005· ΣτΕ 3234/2003· ΔΕφΑθ 1602/2015· ΔΕφΑθ 1401/2015· ΔΕφΑθ 2442/2014· ΔΕφΑθ 1614/2013· ΔΕφΑθ 760/2013.

⁵¹ Για τη διάκριση, βλ. ευρύτερα, Β. Τσιγαρίδα, *ό.π.*, σελ. 251 επ.

διοικητικής πράξης⁵², ασχέτως αν τελικά τούτο εισφέρεται στη δίκη ως πρόβλημα αιτιολογίας⁵³. Οι πραγματικοί ισχυρισμοί, εξάλλου, δεν απουσιάζουν από την ακυρωτική δίκη⁵⁴, ενώ ο ακυρωτικός δικαστής δεν είναι «δεμένος» στις πραγματικές διαπιστώσεις της διοίκησης σε σημείο που να αδυνατεί ή να απαγορεύεται να αντιληφθεί μία διαφορετική ελάσσονα πρόταση της διοικητικής πράξης από την επιλεγείσα.

B. Το ορισμένο του πραγματικού λόγου ακύρωσης/προσφυγής

Ο αιτών δικαστική προστασία φέρει πάντα το βάρος για την επίκληση ενός πραγματικού λόγου ακύρωσης/προσφυγής. Το συμπέρασμα αυτό απορρέει από την πάγια σχετική νομολογία στις ακυρωτικές διαφορές⁵⁵ και από το άρθρ. 79.1 ΚΔΔ/μίας στις διαφορές ουσίας, το οποίο ξεκαθαρίζει ότι ο έλεγχος της ελάσσονας πρότασης της διοικητικής πράξης ουδέποτε διενεργείται αυτεπαγγέλτως από τον δικαστή.

Έτσι, ο διάδικος οφείλει να επικαλεστεί εκείνα τα πραγματικά περιστατικά που είτε ανατρέπουν τις ουσιαστικές παραδοχές της διοίκησης είτε αναδεικνύουν τη σφαλερή κατανόηση των πραγματικών δεδομένων της υπόθεσης εκ μέρους της. Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται από τη νομολογία, η οποία συνηθίζει να εξαρτά το ορισμένο ενός πραγματικού λόγου ακύρωσης/προσφυγής από την πληρότητα της έκθεσης των κρίσιμων πραγματικών ζητημάτων⁵⁶. Στις ακυρωτικές διαφορές δεν αρκεί, λοιπόν, η επίκληση της πλάνης περί τα πράγματα· θα πρέπει να εξηγηθεί ποιο πραγματικό στοιχείο της πράξης είναι σφαλερό και γιατί⁵⁷. Αντίστοιχα, στις διαφορές ουσίας δεν αρκεί η άρνηση της ουσιαστικής βάσης της πράξης για να εκκινήσει ο δικαστικός έλεγχος· ο προσφεύγων θα πρέπει να παραθέσει τα πραγματικά περιστατικά που θεωρεί αληθή⁵⁸.

Προφανώς, ο αιτών/προσφεύγων δεν χρειάζεται να επαναλάβει τις πραγματικές διαπιστώσεις της διοίκησης με τις οποίες δεν διαφωνεί, ούτε και να αναφερθεί στους επιλεγέντες κανόνες δικαίου, εφόσον δεν αντιλέγει στην ερμηνεία τους. Πρέπει, όμως, να αμφισβητήσει προσηκόντως τα νομικώς κρίσιμα και κατά τη γνώμη του αναληθή ή ανακριβή πραγματικά δεδομένα. Ούτως ή άλλως, η ανατροπή του διοικητικού νομικού συλλογισμού –και, τελικά, η ακύρωση της διοικητικής πράξης– ακολουθεί, λογικά και νομικά, την ανατροπή της ελάσσονας πρότασής της.

Βέβαια, ο αιτών/προσφεύγων δεν απαιτείται να επικαλεστεί με συγκεκριμένο τρόπο τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκομίζει επί ποινή αοριστίας του λόγου που προβάλλει. Εξάλλου, το ζήτημα της απόδειξης των πραγματικών ισχυρισμών του είναι διάφορο από αυτό της επίκλησής τους, παρότι, ενίοτε, συγχέεται στη νομολογία. Πράγματι, εντοπίζονται αποφάσεις στις οποίες

⁵² Πλάνη περί τα πράγματα συντρέχει όταν η διοικητική πράξη στηρίζεται σε ανύπαρκτα ή ανακριβή στοιχεία: ΣτΕ (7μ) 2267/1992· ΣτΕ 3064/2011· ΣτΕ 1305/2001.

⁵³ Για τη σταδιακή ένταση του συγκεκριμένου λόγου ακύρωσης, που οδηγεί στην άμβλυση των διαφορών του ακυρωτικού ελέγχου από τον έλεγχο ουσίας, βλ. Κ. Γώγο, ό.π., σελ. 320-322. Για την ούτως ή άλλως υπαρκτή κριτική στη διάκριση ακυρωτικών διαφορών και διαφορών ουσίας, βλ. Α. Γέροντα, ό.π., σελ. 31· Ι. Συμεωνίδη, *Η ταχύτητα στην απονομή της Διοικητικής Δικαιοσύνης*, ΔιΔικ 2017, σελ. 21· τον ίδιο, *Η αναβάθμιση του ρόλου του διοικητικού δικαστή στη μεταμοντέρνα εποχή, η αδυναμία ανταπόκρισης της διοίκησης και η ανάγκη ενός άλλου διαλόγου με τον νομοθέτη*, ΕφΔΔ 2010, σελ. 393· Ν. Ταμιωλάκη, *Η διοικητική δικονομία ως οργανικό σύστημα: προς μία ολιστική θεώρηση της έννοιας «διοικητική διαφορά»*, ΔιΔικ 2019, σελ. 49· Σ. Ι. Φλογαίτη, *Πενήντα χρόνια λειτουργίας των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων*, ΕφΔΔ 2012, σελ. 731.

⁵⁴ Όπως αναλύθηκε μόλις παραπάνω, υπό ΙΙ.2.Γ.

⁵⁵ Βλ. χαρακτηριστικά, ΣτΕ 4666/2015.

⁵⁶ Βλ. τέτοια παραδείγματα σε ΣτΕ 3095/2017· 2805/2015· 4895/2014· 2083/2013· 5339/2012· 3515/2011· 264/2010· 1900/2009 κ.ο.κ.

⁵⁷ ΣτΕ 1281/2018· ΣτΕ 2162/2014· ΣτΕ 2154/2014· ΣτΕ 1530/2014· ΣτΕ 2945/2010· ΔΕφΑΘ 2055/2012.

⁵⁸ ΣτΕ 2654/2014· ΣτΕ 1349/2011· ΔΕφΑΘ 1787/2015· ΔΕφΑΘ 722/2009.

ένας αόριστος ισχυρισμός απορρίπτεται ως αναπόδεικτος ή ως αόριστος και αναπόδεικτος⁵⁹. Προφανώς, οι δύο λόγοι απόρριψης του ισχυρισμού δεν μπορεί να συντρέχουν ταυτόχρονα, αφού το μεν αόριστο συνδέεται με το απαράδεκτο, η διαπίστωση του οποίου περατώνει και τον όποιο έλεγχο, το δε αναπόδεικτο με το ουσία αβάσιμο που προϋποθέτει έναν, κατά τα λοιπά, παραδεκτό ισχυρισμό.

Γ. Το ορισμένο του νομικού λόγου ακύρωσης/προσφυγής

Για να είναι ορισμένος ένας νομικός λόγος ακύρωσης/προσφυγής δεν αρκεί η αναφορά των παραβιαζόμενων νομοθετικών διατάξεων εκ μέρους του αιτούντος δικαστική προστασία. Προκειμένου να εκκινήσει ο δικαστικός έλεγχος, απαιτείται η επίκληση εκείνων των πραγματικών περιστατικών που θα επιτρέψουν στον δικαστή τον εντοπισμό και την εφαρμογή του κρίσιμου κανόνα δικαίου⁶⁰, χωρίς πάντως να είναι απολύτως σαφής ο απαιτούμενος βαθμός εξειδίκευσής τους⁶¹.

Το παραπάνω συμπέρασμα επιβεβαιώνεται ως προς τους τυπικούς λόγους ακύρωσης/προσφυγής⁶² διά των οποίων ο επιτιθέμενος διάδικος ισχυρίζεται ότι η προσβαλλόμενη πράξη εκδόθηκε κατά παράβαση κάποιου κανόνα του διαδικαστικού δικαίου. Ο αιτών/προσφεύγων, για να έχει ορισμένο λόγο, οφείλει να επικαλεστεί την ελάχιστη πρόταση του αντίστοιχου νομικού συλλογισμού, το αναγκαίο περιεχόμενο της οποίας προσδιορίζεται εκ των πραγμάτων από τους κανόνες του ουσιαστικού δικαίου⁶³.

Με αντίστοιχο τρόπο πρέπει να αντιμετωπιστούν οι περιπτώσεις που ο αιτών δικαστική προστασία ζητεί την εφαρμογή κάποιου κανόνα δικαίου που είναι μεν «εξωτερικός» ως προς τον δεδομένο διοικητικό νομικό συλλογισμό, αλλά κωλύει την επέλευση των εννόμων συνεπειών της ατομικής ρύθμισης. Αυτό θα συμβαίνει, παραδείγματος χάριν, όταν προτείνεται ένσταση παραγραφής ή όταν ζητείται η εφαρμογή της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης κατά την αξιολόγηση της νομιμότητας της ανάκλησης παράνομης διοικητικής πράξης⁶⁴. Ορθώς, εξάλλου, απαιτεί η νομολογία την επίκληση των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών, όταν εγείρεται ζήτημα αντισυνταγματικότητας κανόνα δικαίου ή ατομικής διοικητικής πράξης, εφόσον η αξιολόγηση του σχετικού λόγου προϋποθέτει συγκεκριμένη στάθμιση⁶⁵, όπως συμβαίνει χαρακτηριστικά σε αρκετές περιπτώσεις εφαρμογής της αρχής της ισότητας ή της αναλογικότητας. Πρόκειται για

⁵⁹ ΣτΕ 3322/2015· ΣτΕ 4981/2014· ΣτΕ 2060/2008· ΔΕφΑθ 830/2016· ΔΕφΘεσσαλ 74/2016.

⁶⁰ ΣτΕ 3736/2011· ΣτΕ 2910/2011· ΣτΕ 148/2002· ΔΕφΑθ 1202/2021· ΔΕφΑθ 116/2021· ΔΕφΑθ 2288/2013· ΔΕφΑθ 2062/2013. Πρβλ. ΣτΕ (7μ) 904/1998.

⁶¹ Έτσι, δεν λείπουν τα παραδείγματα που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως αυστηρά ακόμη και υπό το φως της θεωρίας του συγκεκριμένου προσδιορισμού. Βλ. ενδεικτικά, ΟΛΣτΕ 982/2012· ΣτΕ 4880/2013· ΔΕφΑθ 285/2011.

⁶² Στην πράξη, το συνηθέστερο φαινόμενο είναι τούτο, οι λόγοι να εισφέρονται ως νομικοί και όχι ως πραγματικοί. Για παράδειγμα, όταν ο αιτών/προσφεύγων επικαλείται παραβίαση του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης, δεν διαφωνεί με τη διοίκηση ως προς το αν όντως κλήθηκε για να καταθέσει τις απόψεις του, αλλά ισχυρίζεται ότι δεν κλήθηκε παρότι έπρεπε. Το ζήτημα που θέτει, δηλαδή, είναι νομικό (=δεοντολογικό ερώτημα) και όχι πραγματικό (=οντολογικό ερώτημα).

⁶³ Για παράδειγμα, η ορισμένη επίκληση της παραβίασης της αρχής της αμεροληψίας προϋποθέτει την εξειδίκευση της μεροληπτικής στάσης καθώς και το πρόσωπο υπέρ του οποίου εκδηλώθηκε (ΣτΕ 642/2010). Αντίστοιχα, για την προσήκουσα προβολή της κακής συγκρότησης ή σύνθεσης του συλλογικού οργάνου απαιτείται η συγκεκριμενοποίηση των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών και των προσώπων/μελών στα οποία αυτά αναφέρονται [ΣτΕ 4376/2015· ΣτΕ 949/2004· ΔΕφΑθ 4732/2003· πρβλ. ΣτΕ (7μ) 2172/2006].

⁶⁴ ΣτΕ 3766/2009· ΔΕφΑθ 1471/2015· ΔΕφΑθ 632/2015· ΔΕφΑθ 5726/2013· ΔΕφΑθ 91/2012.

⁶⁵ ΟΛΣτΕ 3213/2001· ΣτΕ (7μ) 3565/2015· ΣτΕ (7μ) 2786/1993· ΣτΕ 507/2021· ΣτΕ 2049/2017· ΔΕφΠειρ 1975/2009.

μία συνέπεια του συγκεκριμένου και παρεμπόδιτος χαρακτήρα του ελέγχου (αντι)συνταγματικότητας στο ελληνικό σύστημα⁶⁶, και όχι, φυσικά, για παραβίαση του άρθ. 93.4 Σ.

Τα μεγαλύτερα προβλήματα, πάντως, ανακύπτουν εξαιτίας της απόρριψης λόγων ακύρωσης/προσφυγής ως αόριστων εξαιτίας της παράλειψης μνείας ή ακόμη και ερμηνείας του κρίσιμου κανόνα δικαίου⁶⁷. Πρόκειται για μία υπαρκτή προσέγγιση της νομολογίας στις ακυρωτικές, ιδίως, διαφορές που θυμίζει ξεκάθαρα τη θέση που έχει υιοθετήσει ο ΑΠ στο δίκαιο της αναίρεσης⁶⁸, η οποία ενέχει στοιχεία φορμαλισμού⁶⁹. Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι η εξεταζόμενη άποψη εφαρμόζεται στο πλαίσιο πρωτοβάθμιας δίκης, θα μπορούσε να τεθεί ζήτημα παραβίασης του δικαιώματος δικαστικής προστασίας ή ακόμη και κάμψης του αυτεπάγγελτου χαρακτήρα του ελέγχου (αντι)συνταγματικότητας/αντίθεσης στο ενωσιακό δίκαιο, όταν η αοριστία οφείλεται στην παράλειψη μνείας ή ερμηνείας της παραβιαζόμενης διάταξης ή αρχής υπέρτερης τυπικής ισχύος⁷⁰.

Το ζήτημα, ωστόσο, δεν επιλύεται αυτόματα όταν ο αιτών/προσφεύγων επιδιώκει να προσάψει εσωτερικό νομικό σφάλμα στον δεδομένο νομικό συλλογισμό της διοίκησης. Σε μία τέτοια περίπτωση δεν αμφισβητεί την ελάχισσα πρόταση της διοικητικής πράξης, ώστε να χρειάζεται να επικαλεστεί διαφορετικά πραγματικά περιστατικά από τα ήδη διαπιστωθέντα, ούτε και εισφέρει έναν νέο κανόνα δικαίου που δεν εφαρμόστηκε από τη διοίκηση. Ταυτόχρονα, όμως, αντιγράφοντας απλώς τη διοικητική πράξη στο δικόγραφο του και ισχυριζόμενος ότι είναι παράνομη, αποτυγχάνει να εξειδικεύσει τη συγκεκριμένη πλημμελεία της, όπως απαιτεί η νομολογία⁷¹ και ο νόμος⁷².

Προκειμένου να προβάλει έναν ορισμένο λόγο, λοιπόν, θα πρέπει όχι μόνον να επικαλεστεί τον παραβιαζόμενο κανόνα δικαίου, αλλά και να τον ερμηνεύσει κατά πλήρη κάμψη της αρχής *iura novit curia*. Εν προκειμένω, ο μόνος τρόπος για να απαλλαγεί ο διάδικος από αυτό το βάρος –και τελικά να εμπεδωθεί πλήρως η σύνδεση της αοριστίας με την ελάχισσα πρόταση του νομικού συλλογισμού– θα είναι η επανάληψη της υπαγωγικής διαδικασίας από τον ίδιο τον δικαστή⁷³. Τούτο φαίνεται να συμβαίνει στις διαφορές ουσίας⁷⁴ όπου το άρθ. 79.1.β' ΚΔΔ/μίας προβλέπει ότι το δικαστήριο εξετάζει αυτεπαγγέλτως αν η πράξη είναι πλημμελής κατά τη νόμιμη βάση της⁷⁵, όχι όμως και στις ακυρωτικές διαφορές, στις οποίες ο αυτεπάγγελτος έλεγχος νομιμότητας έχει πλέον περιοριστεί δραστικά στην αρμοδιότητα του οργάνου που εξέδωσε την πράξη και την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα της εφαρμοστέας διάταξης⁷⁶.

⁶⁶ Βλ. σχετικά Β. Τσιγαρίδα, *Ο συγκεκριμένος έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων στο ελληνικό σύστημα*, 2014, σελ. 48 επ., σε <http://ikee.lib.auth.gr/record/135769?ln=el>, τελευταία πρόσβαση 04.03.2022.

⁶⁷ Βλ. ενδεικτικά, ΣτΕ (7μ) 3190/1996· ΣτΕ (7μ) 2786/1993· ΣτΕ 47/2018· ΣτΕ 2059/2007· ΣτΕ 812/2004· ΣτΕ 2990/2002.

⁶⁸ Βλ. ανωτέρω, υπό II.2.A.

⁶⁹ Πρβλ. ΕΔΔΑ της 18.03.2010, Κοψίδης κατά Ελλάδα· ΕΔΔΑ της 07.01.2010, Δημόπουλος κατά Ελλάδα· ΕΔΔΑ της 15.06.2009, Ρουμελιώτης κατά Ελλάδα κ.λπ.

⁷⁰ Βλ. σχετικά νομολογιακά παραδείγματα, ΣτΕ 69/2021· ΣτΕ 786/2020· ΣτΕ 2049/2017· ΣτΕ 1071/2001.

⁷¹ Βλ. ανωτέρω, υπό II.2.B.

⁷² Βλ. ανωτέρω, υπό II.1.

⁷³ Πρβλ. Κ. Γώγο, *Η δικαστική προσβολή παραλείψεων της διοίκησης*, Σάκκουλας, 2005, σελ. 65, κατά τον οποίο ο διοικητικός δικαστής «είναι υποχρεωμένος να προβεί σε πλήρεις νομικούς συλλογισμούς, να υπαγάγει δηλαδή τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης στις έννοιες των κανόνων δικαίου».

⁷⁴ Με εξαίρεση τις φορολογικές και τελωνειακές διαφορές, ενόψει του άρθ. 79.5 ΚΔΔ/μίας. Βλ. σχετικά με την έκταση της υποχρέωσης του προσφεύγοντος να προβάλει ορισμένους λόγους, ΣτΕ (7μ) 2217/2019· ΣτΕ (7μ) 1438/2018· ΔΕφΑθ 1180-1181/2021.

⁷⁵ Για την ερμηνεία της διάταξης, βλ. Β. Τσιγαρίδα, *Η αρχή iura novit curia στη διοικητική δίκη*, Σάκκουλας, 2021, σελ. 370 επ. με παραπομπές στη σχετική νομολογία και θεωρία.

⁷⁶ ΟλΣτΕ 3503/2009· ΣτΕ (7μ) 58/2015· ΣτΕ 64/2018· ΣτΕ 946/2014· ΣτΕ 1565/2011.

Δ. Θεραπεία της αοριστίας

Ο αόριστος λόγος ακύρωσης/προσφυγής είναι απορριπτέος ως απαράδεκτος, όπως έχει καταστεί ήδη σαφές από την αναγωγή της ορισμένης προβολής του σε προϋπόθεση παραδεκτού του⁷⁷. Στην πράξη μάλιστα, οι αόριστοι λόγοι απορρίπτονται συχνά χωρίς ειδικότερη αιτιολογία⁷⁸, τάση που δεν φαίνεται να συμφωνεί με το άρθρ. 93.3 Σ. και το άρθρ. 39.1 ΚΔΔ/μίας. Εξυπακούεται ότι όταν υιοθετείται αυτή η προσέγγιση, ο αιτών δικαστική προστασία θα δυσκολευτεί να ασκήσει ένδικα μέσα, ιδίως αν ληφθούν υπόψη οι εξαιρετικά αυστηρές δικονομικές διατάξεις του δικαίου της αναίρεσης και της ακυρωτικής έφεσης μετά τον ν. 3900/2010 και ο τρόπος εφαρμογής τους από το ΣτΕ. Κρισιμότερο ζήτημα, πάντως, δεν είναι η ανατροπή της δικαστικής κρίσης περί αοριστίας σε δεύτερο χρόνο, αλλά η τυχόν ύπαρξη δυνατοτήτων θεραπείας της χωρίς την απώλεια βαθμού δικαιοδοσίας.

α. Θεραπεία με το υπόμνημα και με δικόγραφο προσθέτων λόγων

Η αοριστία, γενικά, δεν μπορεί να θεραπευθεί με το υπόμνημα⁷⁹ ως συνάγεται από το άρθρ. 25.2 π.δ. 18/1989 και ορίζεται στο άρθρ. 138.1 ΚΔΔ/μίας, ούτε φυσικά και με την προφορική ανάπτυξη στο ακροατήριο⁸⁰. Στην πραγματικότητα, αν το εισαγωγικό δικόγραφο αποτελείται από έναν μόνον αόριστο λόγο ακύρωσης/προσφυγής θα απορριφθεί ως απαράδεκτο⁸¹. Σε αυτήν την περίπτωση είναι προφανές ότι η άσκηση δικογράφου προσθέτων λόγων θα έχει μηδενική επίδραση στην εξέλιξη της δίκης, αφού η ύπαρξη ενός τουλάχιστον παραδεκτού λόγου στο εισαγωγικό δικόγραφο αποτελεί ειδική προϋπόθεση παραδεκτού των προσθέτων λόγων⁸². Ωστόσο, ο μεμονωμένος αόριστος λόγος θα μπορεί να θεραπευθεί ή, τέλος πάντων, να προβληθεί εκ νέου με δικόγραφο προσθέτων λόγων, εφόσον το ένδικο βοήθημα δεν είναι απαράδεκτο.

Η συγκεκριμένη δυνατότητα διάσωσης του αόριστου λόγου είναι οριακή αν όχι αδιάφορη. Από τη στιγμή, όμως, που στη διοικητική δίκη η αοριστία δεν διακρίνεται σε νομική και πραγματική, η αξιοποίηση άλλης οδού για τη θεραπεία του ελλιπούς λόγου μοιάζει αδύνατη, ιδίως στις ακυρωτικές διαφορές⁸³. Ενώ, λοιπόν, στην πολιτική δίκη η πραγματική αοριστία θεραπεύεται με τις προτάσεις⁸⁴, ο αιτών/προσφεύγων της διοικητικής δίκης δεν θα έχει δεύτερη ευκαιρία. Στη νομολογία του ΣτΕ, πάντως, απαντώνται σποραδικές αναφορές σε διαβαθμίσεις της αοριστίας από τις οποίες μπορεί να εξαρτάται η δυνατότητα συμπλήρωσης του προβαλλόμενου λόγου με το υπόμνημα⁸⁵. Έτσι, ένας «παντελώς αόριστος λόγος»⁸⁶ δεν θα μπορεί να καλυφθεί με το εν λόγω δικόγραφο, σε αντίθεση με έναν πιο πλήρη ισχυρισμό. Η νομολογιακή αυτή λύση –πέραν του ότι δεν απηχεί κάποια κρατούσα τάση– δεν συμβάλλει ιδιαίτερα στην ασφάλεια δικαίου.

Είναι δύσκολο να παροραθεί ότι η σύγκριση μεταξύ των δύο δικαιοδοσιών οδηγεί σε κάποια, καταρχήν, παράδοξα αποτελέσματα. Ενώ το άρθρ. 224 ΚΠολΔ επιτρέπει τη συμπλήρωση, διευκρίνιση ή διόρθωση της αγωγής με τις προτάσεις –υπό την αυτονόητη προϋπόθεση της μη μεταβολής της βάσης της–, το μεν άρθρ. 138 ΚΔΔ/μίας προβλέπει ότι το υπόμνημα προορίζεται

⁷⁷ Βλ. ανωτέρω, υπό II.1.

⁷⁸ ΣΕ 2666/2017· ΣτΕ 2733/2016· ΣτΕ 1931/2015· ΣτΕ 201/2014.

⁷⁹ ΣτΕ 1478/2019· ΣτΕ 2180/2016· ΣτΕ 4464/2013· ΣτΕ 1750/2011 κ.ο.κ.

⁸⁰ Πρβλ. ΣτΕ 210/2021.

⁸¹ Βλ. ανωτέρω, υπό II.1.

⁸² ΟΛΣτΕ 6069/1996· ΣτΕ 3536/2004· ΔΕφΑθ 208/2020 και, γενικά, πάγια νομολογία.

⁸³ Για τις διαφορές ουσίας, βλ. κατωτέρω, υπό β. στην αυτή Ενότητα.

⁸⁴ Κ. Μακρίδου, ό.π., σελ. 194-195.

⁸⁵ ΣτΕ 3725/1995.

⁸⁶ ΣτΕ 3536/2004.

για την ανάπτυξη των ήδη προβληθέντων ισχυρισμών, το δε άρθ. 25 π.δ. 18/1989 ερμηνεύεται παγίως προς την ίδια κατεύθυνση από τη νομολογία. Το ζήτημα είναι, βέβαια, ευρύ και εκφεύγει των ορίων του παρόντος κειμένου. Ωστόσο, η επίμαχη έννοια (της ανάπτυξης των ισχυρισμών) θα μπορούσε να ερμηνευθεί διασταλτικά –υπό το πρίσμα των ανακριτικών στοιχείων της διοικητικής δίκης– με σκοπό τη συμπερίληψη, στο πεδίο εφαρμογής της, της θεραπείας της πραγματικής αοριστίας, που συνίσταται στην εξειδίκευση ήδη προβληθέντων στοιχείων της ελάσσονας πρότασης του λόγου ακύρωσης/προσφυγής. Θα μπορούσε, μάλιστα, να επιχειρηματολογηθεί ότι δεν υπάρχει κάποιο μείζον εμπόδιο στη χρήση των δυνατοτήτων που παρέχει το άρθ. 33.3 π.δ. 18/1989 στον ακυρωτικό δικαστή και το άρθ. 139Α.1 ΚΔΔ/μίας στον δικαστή ουσίας με σκοπό τη, στον κατάλληλο χρόνο⁸⁷, κλήση του αιτούντος/προσφεύγοντος προς επεξήγηση των ισχυρισμών του. Παρά τις ελλείψεις, στο υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο για τον διάλογο διοικητικού δικαστή-διαδίκων⁸⁸ και τον –στην πράξη– περιορισμό της εμπέλειας των ως άνω ρυθμίσεων σε ζητήματα όπως η συμπλήρωση των νομιμοποιητικών στοιχείων του δικηγόρου⁸⁹ και του ελλείποντος παραβόλου⁹⁰, η αξιοποίησή τους θα μπορούσε να παρέχει κάποιες ενδιαφέρουσες λύσεις και να συμβάλει στην ταχύτερη και ουσιαστική απονομή δικαιοσύνης.

Όπως και να έχει, η συμπλήρωση λόγων ακύρωσης/προσφυγής που παραλείπουν τη μνεία/ερμηνεία των κρίσιμων κανόνων δικαίου με το υπόμνημα όχι μόνον δεν αντιστρατεύεται οιαδήποτε δικονομική διάταξη, αλλά θα πρέπει να θεωρείται αυτονόητη. Ιδίως, μάλιστα, αν ληφθεί υπόψη ότι οι υφιστάμενοι δικονομικοί περιορισμοί οριοθετούνται από τη νομολογία στους νέους πραγματικούς ισχυρισμούς⁹¹.

β. Άσκηση δεύτερης προσφυγής

Ένα ενδιαφέρον ζήτημα –που ανακύπτει αποκλειστικά στη δικονομία των διαφορών ουσίας και αναμένεται να απασχολήσει το ΣτΕ κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος που διατυπώθηκε από το Διοικητικό Πρωτοδικείο Χανίων⁹²– είναι κατά πόσον η απόρριψη μίας προσφυγής ως αδίστης ενεργοποιεί τη δυνατότητα επανάσκησής της κατ' άρθ. 70.1 ΚΔΔ/μίας. Στη νομολογία εκπροσωπούνται και οι δύο (αντίθετες) απόψεις, με την αρνητική να εστιάζει στη διάκριση μεταξύ αναγκαίων δικονομικών προϋποθέσεων για την άσκηση της προσφυγής και τυπικών ελλείψεων διαδικαστικού χαρακτήρα⁹³. Εξ αυτών οι τελευταίες μπορούν να θεραπευθούν με την άσκηση δεύτερης προσφυγής, ενώ οι πρώτες, στις οποίες υπάγεται η αοριστία, είναι ανίατες.

Στην πραγματικότητα, όμως, η κατάταξη των επιμέρους προϋποθέσεων παραδεκτού στις δύο κατηγορίες είναι σχετικά δυσχερής. Επιπλέον, η εν λόγω νομολογιακή τάση δεν φαίνεται να απηχεί το γράμμα του νόμου, που επιτρέπει την άσκηση δεύτερης προσφυγής όταν η πρώτη «έχει απορριφθεί τελεσιδίκως για οποιονδήποτε τυπικό λόγο και σε κάθε περίπτωση», απαριθμώντας περιοριστικά τις περιπτώσεις επανόδου στον κανόνα της απαγόρευσης. Στους τυπικούς δε

⁸⁷ Για παράδειγμα, προ της προθεσμίας υποβολής προσθέτων λόγων ή υπομνήματος πριν από τη συζήτηση της υπόθεσης.

⁸⁸ Βλ., αντίθετα, το άρθ. 236 ΚΠολΔ.

⁸⁹ ΣτΕ (7μ) 1677-1679/2016· ΣτΕ 2889/2017· ΣτΕ 2642/2015.

⁹⁰ ΣτΕ 1223/2015· ΔΠρθεσσαλ 852/2018.

⁹¹ Βλ. ανωτέρω, υπό ΙΙ.2.Β.

⁹² ΔΠρΧαν 220/2021.

⁹³ Βλ. ΔΠρΧαν 220/2021 με παραπομπές στις ΔΕφΤριπ 205/2020· ΔΠρΑθ 957/2021· ΔΠρΑθ 13227/2020· ΔΠρΛαμ 56/2021· ΔΠρΧαν 44/2021. Για το ζήτημα, βλ. και Π. Λαζαράτο, *Η αρχή της άπαξ ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων στη διοικητική δίκη-Με αφορμή τη ΣτΕ 2460/2021*, ΘΠΔΔ 2022, σελ. 121 επ.

λόγους απόρριψης περιλαμβάνεται και η αοριστία, όπως διδάσκει το ΣτΕ⁹⁴. Περαιτέρω, το προβαλλόμενο επιχείρημα για την παράβαση της συνταγματικής αρχής της ισότητας δεν είναι ιδιαίτερα αποφασιστικό. Αφενός η σύγκριση ενός συλλήβδην αόριστου δικογράφου (διά του οποίου προβάλλονται μόνον αόριστοι λόγοι) και ενός μερικώς αόριστου (διά του οποίου προβάλλεται ένας αόριστος λόγος) δεν γίνεται επί ομοίων μεγεθών, αφετέρου προσπερνά το γράμμα του άρθ. 70.1 ΚΔΔ/μίας που αναφέρεται αποκλειστικά στο ένδικο βοήθημα και όχι στους λόγους του⁹⁵. Τέλος, το επιχείρημα της υποχρεωτικής ομοιότητας της δεύτερης προσφυγής με την πρώτη, που συνεπάγεται την αδυναμία έγερσης διαφορετικών (=ορισμένων) λόγων στο στάδιο της θεραπείας της διαδικαστικής πλημμέλειας, δεν απορρέει από τον νόμο, όπως ορθά επισημαίνει η αντίθετη άποψη⁹⁶, και σίγουρα δεν υπαγορεύεται από την τυπική λογική.

Ο σχετικός διάλογος μοιάζει να διεξάγεται σε αμιγώς θεωρητικό πλαίσιο, αφού με πρόσφατη απόφασή του το ΣτΕ έκρινε αντισυνταγματική τη διάταξη του άρθ. 70.1 ΚΔΔ/μίας, κατά το μέρος που επιτρέπει την επάνοδο του προσφεύγοντος με δεύτερη προσφυγή, παραπέμποντας το ζήτημα στην Ολομέλεια⁹⁷. Ανεξαρτήτως της πειστικότητας του δικανικού συλλογισμού του ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου ή ακόμη και της δικονομικής ευχέρειας διενέργειας του ελέγχου συνταγματικότητας προς την κατεύθυνση που επελέγη, είναι προφανές ότι η προοπτική της θεραπείας της αοριστίας με δεύτερη προσφυγή θα εξαρτηθεί, εν πολλοίς, από την έκβαση αυτής της δίκης. Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι η εξυπηρέτηση αρχών, όπως η σταθερότητα των διοικητικών καταστάσεων (=ασφάλεια δικαίου), στις οποίες δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα από το ΣτΕ, λαμβάνεται υπόψη από τον νομοθέτη στο πλαίσιο των αφηρημένων σταθμίσεων που διεξάγει κατά την κατάστρωση των επιμέρους δικονομικών ρυθμίσεων· είναι δε επιβεβλημένη. Ταυτόχρονα, όμως, η απάλειψη μίας δυνατότητας του διαδίκου που μετά βεβαιότητας θωρακίζει το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, ακόμη και αν δεν επιβάλλεται από το άρθ. 20 Σ., προϋποθέτει ευρύτερες αξιολογήσεις τόσο εντός του ιδιαίτερα αυστηρού δικονομικού πλαισίου της διοικητικής δίκης όσο και σε σύνδεση με τα ισχύοντα στην πολιτική δικονομία.

Πράγματι, η δυνατότητα επανάσκησης της προσφυγής –σε αυστηρά καθορισμένες, έστω, περιπτώσεις– κινείται σε εγγυητική κατεύθυνση και προστατεύει τον φορέα του δικαιώματος δικαστικής προστασίας από σφάλματα, προφανώς, του νομικού του παραστάτη. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα πρόσθετο «κέλυφος προστασίας» από ίδιες πράξεις ή, εν προκειμένω, παραλείψεις (*Schutz des Grundrechtstragers vor sich selbst*)⁹⁸. Η διατήρησή του στη δικονομική νομοθεσία δεν φαίνεται να αποτελεί το σοβαρότερο πρόβλημα για θεμελιώδεις, αντικειμενικές αρχές του διοικητικού δικαίου, τις οποίες η έννομη τάξη προστατεύει ποικιλοτρόπως είτε με θεσμούς, όπως το τεκμήριο νομιμότητας, είτε με την καθιέρωση σύντομων προθεσμιών για την προσβολή των διοικητικών πράξεων. Αντίθετα, δύσκολα θα μπορούσε να αντιλέξει κανείς στην επέκτασή του –και πάλι υπό αυστηρές προϋποθέσεις– στην ακυρωτική δικονομία.

⁹⁴ ΟλΣτΕ 3840/2009.

⁹⁵ Β. Τσιγαρίδας, ό.π., σελ. 320.

⁹⁶ Βλ., και πάλι, ΔΠρΧαν 220/2021 με παραπομπές στις ΔΕφΑΘ 1393-1397/2017· ΔΕφΑΘ 1137-1139/2017· ΔΠρΘεσσαλ 3390/2020· ΔΠρΧαν 2/2021· ΔΠρΧαν 649/2020.

⁹⁷ ΣτΕ 2460/2021.

⁹⁸ Για την έννοια, βλ. J. Isensee, σε: J. Isensee/P. Kirchhof, *Handbuch des Staatsrechts*, B.IX, C. F. Müller, 2011, σελ. 529-530.

III. ΤΕΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία τάση αυστηροποίησης διάφορων δικονομικών κανόνων με βασικό στόχο την επιτάχυνση κατά την απονομή της δικαιοσύνης. Πρόσφατος σταθμός σε αυτήν την πορεία ήταν η προσθήκη της παρ. 6 στο άρθ. 17 π.δ. 18/1989⁹⁹, διά της οποίας προβλέφθηκε ανώτατο όριο σελίδων στα δικόγραφα της ακυρωτικής δίκης. Η συγκεκριμένη ρύθμιση, όπως είναι διατυπωμένη, δεν θέτει, καταρχήν, ζήτημα παραβίασης συνταγματικών διατάξεων. Είναι, ωστόσο, αμφίβολο αν θα εξυπηρετήσει τον στόχο της, δεδομένου ότι μπορεί να καταστρατηγηθεί σχετικά εύκολα¹⁰⁰, χωρίς απώτερες έννομες συνέπειες.

Αντί για την κατοχύρωση τέτοιων θεσμών, που εύλογα προκαλούν αντιδράσεις, ίσως θα ήταν προτιμότερη μία επιστροφή στα βασικά δικονομικά προβλήματα, όπως είναι το ορισμένο των λόγων ακύρωσης/προσφυγής και γενικά το αναγκαίο τους περιεχόμενο εντός του διαρκώς μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος της διοικητικής δικονομίας.

Σε αρκετές περιπτώσεις, ο μελετητής των δικαστικών αποφάσεων αντιλαμβάνεται την προσπάθεια του διοικητικού δικαστή να διασώσει το εισαγωγικό δικόγραφο. Η επεικής μεταχείριση του, που εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό αυτής της δικαιοδοσίας¹⁰¹ και προφανώς επιβαρύνει το έργο της απονομής δικαιοσύνης. Ο δικαστής, ωστόσο, δεν υποχρεούται να διεξάγει έρευνες στο άγνωστο¹⁰², ιδίως τη στιγμή που η δικαιοσύνη είναι ένα αγαθό εν ανεπαρκεία (knappes Gut)¹⁰³. Δεν απαιτείται, δηλαδή, να ασχολείται με όλες τις πτυχές της υπόθεσης επί τη βάση αόριστων ή ανεπίδεκτων δικανικής εκτίμησης αναφορών του αιτούντος δικαστική προστασία. Υπό αυτή την έννοια, η απόρριψη λόγων ακύρωσης/προσφυγής, που δεν διαθέτουν μία ορισμένη ελάχιστο πρόταση, ως απαράδεκτων προφανώς και επιταχύνει το δικαιοδοτικό έργο, ενώ βρίσκεται σε αρμονία με το κείμενο νομοθετικό πλαίσιο και τα σύγχρονα χαρακτηριστικά της διοικητικής δίκης.

Από την άλλη πλευρά, όμως, απαιτείται προβλεψιμότητα των επιλεγόμενων ερμηνευτικών προσεγγίσεων, ιδίως στο δικονομικό αντικείμενο της δίκης με το οποίο συνδέεται το δικαίωμα δικαστικής προστασίας¹⁰⁴. Το ζήτημα, δηλαδή, δεν είναι η διεύρυνση του αυτεπάγγελτου ελέγχου –που προσιδιάζει στο παραδοσιακό και μάλλον ξεπερασμένο αντικειμενικό πρότυπο της ακυρωτικής δίκης και συχνά αξιοποιείται ως κριτήριο κριτικής στη νομολογία και τη νομοθεσία– αλλά η σαφέστερη δυνατή οριοθέτηση των κρίσιμων εννοιών και των εννόμων συνεπειών τους, ενδεχομένως σε νομοθετικό επίπεδο. Σε αυτό το πλαίσιο, το άρθ. 79.5 ΚΔΔ/μίας¹⁰⁵, ασχέτως αν διαφωνεί κανείς με την κατεύθυνση των κανόνων του από νομική ή/και από δικαιοπολιτική άποψη, αποτελεί μία σχετικά επιτυχημένη ρύθμιση, αφού διευκρινίζει τα δικονομικά βάρη του προσφεύγοντος. Αντίθετα και όλως ενδεικτικώς, η απόρριψη λόγων ακύρωσης ως αόριστων, επειδή δεν μνημονεύουν ενάριθμα την παραβιαζόμενη διάταξη, συνιστά μία εξαιρετικά αυστηρή λύση που ούτε στο π.δ. 18/1989 προβλέπεται ούτε και σε συμφωνία με το άρθ. 20 Σ. βρίσκεται.

⁹⁹ Με το άρθ. 24 ν. 4786/2021.

¹⁰⁰ Π.χ. κατάθεση περισσότερων δικογράφων προσθέτων λόγων ή περισσότερων υπομνημάτων.

¹⁰¹ Βλ. σχετικά, Ε. Πρεβεδούρου, *Τα όρια της εξουσίας του εισηγητή δικαστή για τη διάσωση του ένδικου βοηθήματος* (ΣτΕ 935/2017), ΘΠΔΔ 2017, σελ. 857 επ.

¹⁰² Κ. Γώγος, ό.π., σελ. 70.

¹⁰³ Βλ. την ανάλυση του Γ. Δελλή, *Δήμος και αγορά, Το δημόσιο δίκαιο «αλλιώς», με το βλέμμα της οικονομικής ανάλυσης*, Ευρασία, 2019, σελ. 365 επ.

¹⁰⁴ Πρβλ. Π. Αρβανιτάκη, *Η επικουρικότητα στην πολιτική δίκη*, Σάκκουλας, 1989, σελ. 35-37.

¹⁰⁵ Που προστέθηκε με το άρθ. 20.1 ν. 3900/2010.

Η διασφάλιση της ευελιξίας της νομολογίας¹⁰⁶ κατά τη μεταχείριση δικονομικών θεσμών είναι εγγεγραμμένη στην ελληνική παράδοση του διοικητικού δικαίου και παρουσιάζει ανατίρρητα οφέλη. Αυτά, ωστόσο, δεν αντισταθμίζουν πάντα την ανάγκη για ασφάλεια δικαίου, που μπορεί να προϋποθέτει τη νομοθετική ρύθμιση, ή για συστηματοποίηση των ερμηνευτικών λύσεων, που είναι έργο της θεωρίας. □

¹⁰⁶ ΟΛΣτΕ 4741/2014.